

دکتر مصطفی ملکوتیان*

تأثیرات منطقه‌ای و جهانی انقلاب اسلامی ایران

چکیده:

وقوع انقلاب سال ۱۳۵۷/۱۹۷۹ ایران پژوهش‌های دامنه‌داری را در زمینه اسلام به ویژه تشیع ایران، و انقلاب اسلامی در ۲۵ سال گذشته توسط مراکز مختلف پژوهشی جهانی باعث شده است. یکی از مهم‌ترین دلایل این امر جنبه‌های مختلف تأثیرگذاری این انقلاب در سطوح جهانی و منطقه‌ای بوده است. مقاله بر آن است که، هر چند در حد مقدماتی، به معرفی این جنبه‌های متفاوت بپردازد.

واژگان کلیدی:

انقلاب، انقلاب اسلامی، بازتاب انقلاب، نظریه‌های سیاسی، راهبرد، حرکت‌های انقلابی، نخبگان سیاسی.

* استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

از این نویسنده تاکنون مقالات زیر در مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی منتشر شده است:

«انقلاب: پیشینه نظری موضوع و پیشنهاد یک مدل راهنما»، سال ۷۳، شماره ۳۳ - «انقلاب از آغاز تا فرجام:

مروری بر ویژگی‌های هفتگانه مشترک انقلاب‌ها»، سال ۸۱، شماره ۵۷.

هر چند سؤال‌های مرتبط با پدیده انقلاب را می‌توان در چهار زمینه چستی (تعریف انقلاب و ویژگی‌های آن)، چرایی رخداد، چگونگی وقوع و نهایتاً اینکه انقلاب پس از پیروزی چه مسیر، مراحل، آثار و بازتاب‌هایی به دنبال می‌آورد خلاصه نمود؛ اما بیشتر دیدگاه‌ها و نظریه‌های انقلاب تنها به دو سؤال چرایی و چگونگی پرداخته و به ویژه برای پاسخگویی به سؤال چهارم یعنی مسیرها و مراحل پس از پیروزی و از آن میان بررسی اثرات و بازتاب‌های انقلاب بر محیط بین‌المللی تلاشی به عمل نیاورده‌اند.

در عین حال، همان‌طور که مارتین وایت^۱ در کتاب «سیاست قدرت» گفته است: نباید تحولات سیاسی غیرانقلابی را در صحنه بین‌المللی عادی تر و طبیعی تر از انقلابات و تحولات سیاسی انقلابی دانست؛ زیرا اگر تحولات سال‌های ۱۵۱۷-۱۴۹۲، ۱۷۹۲-۱۶۴۳ و ۱۸۷۱-۱۹۱۴ تحولاتی غیرانقلابی بوده‌اند، تحولات سال‌های ۱۶۴۸-۱۵۱۷، ۱۸۷۱-۱۷۹۲ و ۱۹۶۰-۱۹۱۶ تحولاتی انقلابی محسوب می‌شوند و بنابراین در مقابل ۲۵۶ سال تحولات انقلابی در صحنه بین‌المللی، تنها ۲۱۲ سال تحولات غیرانقلابی وجود داشته است. (۱)

بدین ترتیب، هرچند نباید نقش تحولات غیرانقلابی را در ساختن جهان معاصر نادیده گرفت، اما نقش بارز انقلاب‌ها و تحولات انقلابی در این زمینه غیرقابل انکار است: نهضت فرماسیون در قرن ۱۶، وقوع حداقل شش قیام و انقلاب در قرن ۱۷ در سال ۱۶۴۸ در اروپا، «انقلاب آتلانتیک» سال‌های ۱۸۰۰-۱۷۶۰ در قرن ۱۸، انقلاب‌های ۱۸۴۸ در اروپا و انقلاب‌های متعدد در قرن ۲۰ از قبیل انقلاب روسیه (۱۹۱۷)، انقلاب‌های ۱۹۱۱ و ۱۹۴۹ چین، انقلاب ۱۹۵۹ کوبا، انقلاب اسلامی ایران (۱۳۵۷/۱۹۷۹) و انقلاب نیکاراگوئه (۱۹۷۹) و انقلاب‌های ضداستعماری مانند انقلاب الجزایر (۱۹۶۲) و انقلاب‌های ویتنام (۱۹۵۴) و ۱۹۷۵ همگی به این نقش تأکید می‌کنند. (۲)

حتی برخی بر این باورند که تاریخ روابط بین‌الملل بعد از جنگ دوم جهانی در پاسخ و واکنش نظام بین‌الملل به انقلاب خلاصه می‌شود؛ زیرا در طی چهار دهه‌ای که به پایان دهه

۱۹۸۰ ختم شد، انقلاب پایه و مبنایی برای نظام دوقطبی به وجود آورد، به مسابقه تسلیحاتی دامن زد و موارد متعددی از رقابت بین ابرقدرت‌ها را باعث شد و حتی ثبات سیاسی داخلی قدرت‌های عمده را نیز در معرض تهدید قرار داد. (۳)

از میان نوشته‌های اندک مرتبط با ابعاد بین‌المللی انقلاب‌ها، یافته‌های پیتیریم سوروکین^۱ جامعه‌شناس روسی، که از بررسی تاریخ اغتشاشات و انقلاب‌های اروپا از دوران باستان تا دهه ۱۹۳۰ - یعنی پژوهش روی تعداد ۱۶۲۲ تا ۱۶۲۹ مورد اغتشاش عمده یا انقلاب ثبت شده - به دست آورده قابل ذکر است. وی در این تحقیق به دو مورد از ابعاد بین‌المللی انقلاب‌ها یعنی رابطه جنگ و انقلاب و نقش و بازتاب انقلاب بر آفرینش جو انقلابی در سایر کشورها توجه نموده است. به نظر سوروکین بررسی تاریخ جنگ و انقلاب در اروپا نشان می‌دهد که یک رابطه جبری و مستقیم بین جنگ و انقلاب به طور کلی، شکست در جنگ و وقوع انقلاب و پیروزی در جنگ و عدم وقوع انقلاب دیده نمی‌شود و جنگ تنها می‌تواند یکی از دلایل انقلاب باشد. از سوی دیگر، بررسی انقلاب‌های اروپا و گسترش آنها نشان می‌دهد نیروهایی که به وجود آورنده اغتشاشند، به ندرت اگر نه هرگز، فقط در یک کشور عمل می‌کنند. اغتشاشاتی که در یک کشور آغاز شده‌اند، معمولاً در تعدادی دیگر از کشورها - که اقلیم فرهنگی مشابهی با آن کشور دارند - گسترش می‌یابند. (۴)

هدف این پژوهش نیز معرفی آثار و بازتاب‌های نظری و عملی انقلاب اسلامی ایران در صحنه بین‌المللی در مدت ۲۵ سال گذشته است. در این بررسی بر آن نیستیم که همه موضوعات معرفی شده را به طور کاملاً مفصل و مشروح مورد توجه قرار دهیم؛ بلکه تنها به بیان فهرستوار این آثار و بازتاب‌ها و شناخت اهمیت جهانی این انقلاب می‌پردازیم. در این رابطه محورهای زیر قابل ذکر است:

1. Pitirim. A. Sorokin.

الف - بازتاب انقلاب اسلامی بر نظریه‌های سیاسی

وقوع و پیروزی انقلاب اسلامی از چند جهت بر نظریه‌های سیاسی تأثیر نهاد:

۱- تا پیش از این وقوع، دیدگاه علمی غالب در زمینه انقلاب این بود که دستیابی به توسعه، که از اهداف انقلاب‌های معاصر است، با دو مفهوم «سکولاریزه شدن فرهنگی»^۱ و «تمایز ساختاری»^۲ همراه است (۵) و همان‌طور که خانم هانا آرنه^۳ در کتاب «انقلاب» گفته است یکی از ویژگی‌های مرسوم و موجود انقلاب‌ها، دنیوی بودن است. (۶)

بدین ترتیب، رخداد انقلاب اسلامی با ماهیت دینی، اعتبار چنین نظریه‌هایی را زیر سؤال برد. این انقلاب، ایدئولوژی انقلابی جدیدی را که شامل مجموع نقاط مثبت سایر ایدئولوژی‌های انقلابی زمانه نیز بود - یعنی مفاهیم استقلال، آزادی و عدالت اجتماعی - در چهارچوب حکومت دینی در دنیای مادینگرای معاصر مطرح نمود و بدین صورت باعث غافل‌گیری صاحب نظران پدیده انقلاب (۷)، دولت‌ها و نخبگان سیاسی که تصور وقوع انقلابی با این ماهیت و ایدئولوژی در دنیایی عادت کرده به انقلاب‌های مارکسیستی یا لیبرال مسلک را نمی‌کردند، گردید.

۲- رخداد انقلاب اسلامی از چند جنبه انتقادات وارد بر اندیشه‌های مدرنیسم را مورد تأیید قرار داد و اندیشمندان فرامدرنیسم^۴ آن را دلیلی بر عبور بشر از مدرنیسم دانستند. در حقیقت این انقلاب چالشی در برابر اندیشه‌های فوق ایجاد کرد. میشل فوکو فیلسوف فرانسوی که در زمان وقوع انقلاب اسلامی در شهرهای تهران و قم به میان تظاهرکنندگان می‌رفت تا دریابد که «ایرانیان چه رؤیایی در سر دارند»، به دلیل اینکه وقوع انقلاب ایران برداشت‌های فرامدرنیستی درباره تاریخ و قدرت را مورد تأکید قرار داده است، آن را یک انقلاب فرامدرنیستی خواند. در این برداشت، قدرت، آن‌طور که همگان تصور می‌کنند از بالا اعمال نمی‌شود و تنها در تسلیحات و نیروهای نظامی دولت‌ها خلاصه نمی‌گردد؛ بلکه در همه اجزا و لایه‌های اجتماع نهفته است و به

1. Cultural Secularization.

2. Structural Differentiation.

3- H.Arendt

4- Post - Modernism

موقع خود را نشان می‌دهد. به نظر وی، در مطالعه قدرت باید از الگوی لویتان پرهیز کنیم. باید از حوزه محدود حاکمیت حقوقی و نهادهای دولتی رها شویم و در عوض پایه‌های تحلیل خود را درباره قدرت بر مطالعه شیوه‌ها و تاکتیک‌ها و استراتژی‌ها استوار سازیم. بر این اساس، امام خمینی (ره) توانست این قدرت نهفته را در راستای انقلاب اسلامی بسیج نماید و بر قدرتی تا دندان مسلح یعنی رژیم محمدرضا شاه پیروز شود. (۸)

همچنین، به نظر فوکو انقلاب اسلامی تأییدی بر این برداشت بود که تاریخ یک مسیر واحد همه جایی ندارد. بنابراین، این ایده که همه جوامع به سوی لیبرالیزم و دموکراسی غربی در حرکتند از قبیل آنچه فرانسیس فوکویاما در «پایان تاریخ، واپسین اسطوره» گفته است تصورات و تمایلاتی نامناسب با واقعیت است.

۳- انقلاب‌های پایانی قرن ۲۰ یعنی دو انقلاب ایران و نیکاراگوئه و به ویژه انقلاب ایران، به دلیل ماهیت ویژه خود یعنی نقش مذهب و سایر ویژگی‌های شاخص آنها، طلیعه پدید آمدن نسل جدیدی از نظریه‌های انقلاب شدند.

جک گلدستون^۱ در دسته بندی نظریه‌های انقلاب در قرن ۲۰ از توالی سه نسل توصیفی، تعمیمی و ساختاری سخن گفته است. در نسل اول که مربوط به دهه‌های نخست قرن بود، نظریه‌ها تنها در پی توصیف انقلاب‌هایی مانند انقلاب ۱۷۸۹ فرانسه بودند مانند نوشته‌های ادواردز^۲، پتی^۳ و بریتون^۴. در نسل دوم که مربوط به اواسط قرن فوق یعنی دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ بود، نظریه‌ها تعمیمی شدند مانند نظریه‌های سیستمی و روانشناختی که این نسل، از نظریه‌های مبتنی بر اندیشه نوسازی بهره می‌گرفتند. و در نسل سوم که مربوط به دهه‌های پایانی قرن ۲۰ می‌شود، نظریه‌ها ساختاری شدند مانند نظریه تدا اسکاچپول^۵ در کتاب «دولت‌ها و انقلاب‌های اجتماعی». در این نظریه‌ها به نقش ساخت‌هایی مانند محیط بین‌المللی و ساخت

1- Jack Goldstone

2- Edwardz

3- Pettit

4- Brinton

5- Theda Skocpol

دهقانی توجه می‌شود و نقش جبر مورد تأکید قرار می‌گیرد. (۹)

وقوع انقلاب اسلامی در پایان دهه ۱۹۷۰ اثر نامبرده از اسکاچپول رازیر سؤال برد به گونه‌ای که وی در سال ۱۹۸۲ در مقاله‌ای تحت عنوان «دولت تحصیلدار و اسلام شیعی در انقلاب ایران»، این گفته خود در کتابش را که «انقلاب‌ها ساخته نمی‌شوند بلکه به وجود می‌آیند» در مورد انقلاب ایران رد نمود و با دست کشیدن از دید کاملاً ساختاری خود نوشت که: اگر در دنیا یک انقلاب باشد که توسط یک حرکت انقلابی آگاهانه ساخته شده است؛ آن انقلاب، انقلاب ایران است و بدین گونه نقش عناصر ایدئولوژی و رهبری را مورد تأکید قرار داد. (۱۰)

در همین راستا، جان فوران^۱ و جک گلدستون سخن از ورود محافل علمی و دانشگاهی به نسل چهارم نظریه‌های انقلاب رانند.

به نظر فوران، رخداد دو انقلاب ایران و نیکاراگوئه راه را برای ورود به نسل چهارم نظریه‌های انقلاب - که البته اکنون در ابتدای راه است - هموار کرد؛ یعنی نسلی که خود را از دید ساختاری محض و جبرگرایی رهانیده و به عناصر متعددی مانند نقش فرهنگ و ایدئولوژی، بسیج منابع، توسعه نامتوازن و غیره بها می‌دهد. (۱۱)

گلدستون نیز در مقاله‌ای تحت عنوان «به سوی نسل چهارم نظریه‌های انقلاب» نوشت که تحلیل انقلاب‌ها از جمله انقلاب‌های جهان سوم در دهه آخر قرن ۲۰ ناتوانی تحلیل‌های ساختاری در زمینه انقلاب را گوشزد و لزوم توجه به عواملی مانند رهبری، ایدئولوژی و هویت را تأکید کرد. به نظر وی، در بررسی انقلاب باید به دنبال عواملی بگردیم که ایجادکننده ثباتند؛ ضعف در آن عوامل است که راه را برای رهبری انقلابی، ایدئولوژی و هویت باز می‌کند تا به همراه عوامل ساختاری مانند فشارهای بین‌المللی و تعارض نخبگان با حکومت باعث وقوع انقلاب شوند. (۱۲)

ب - بازتاب انقلاب اسلامی بر مسائل راهبردی قدرت‌های بزرگ

انقلاب اسلامی در زمان جنگ سرد بین دو بلوک شرق کمونیست به رهبری اتحاد شوروی و غرب به رهبری امریکا اتفاق افتاد. در آن زمان مسائل جهانی و راهبردهای دولت‌ها عموماً با توجه به این واقعیت تدوین گردیده جریان می‌یافت. بلوک غرب در راستای استراتژی مهار یا سد نفوذ اتحاد شوروی (Containment) تعدادی پیمان زنجیره‌ای شامل ناتو، سنتو و سیتو در محدوده جغرافیایی اروپا تا آسیای جنوب شرقی در اطراف شوروی پدید آورده بود که ایران عضو حلقه میانی آن یعنی سنتو بود و بلوک شرق نیز پیمان ورشو را برای جلوگیری از نفوذ یا حملات غرب علیه هریک از اعضای کمونیست این پیمان به وجود آورده بود.

به علاوه، پس از شکست آمریکا در ویتنام (۱۹۷۵) (۱۳) آمریکا به دلیل مخالفت افکار عمومی‌اش دیگر توان مداخله نظامی علیه حرکت‌های انقلابی را در خود نمی‌دید و نیکسون رئیس‌جمهور آمریکا در استراتژی جدیدی که به استراتژی دوستونی - با ستون نظامی ایران و ستون مالی عربستان - مشهور شد، با توجه به موقعیت استراتژیک خاص ایران، پتانسیل قدرت ایران، ویژگی‌های شخصی محمدرضا شاه و اینکه ایران یک کشور عربی نبود و از مناقشه اعراب و اسرائیل دور بود، شاه ایران را ژاندارم خود در منطقه کرد و در مدتی اندک قرارداد فروش میلیاردی دلار اسلحه با ایران را امضا کرد. (۱۴) در این راستا، ایران به نیابت از امریکا شورشیان کمونیست ظفار در عمان را سرکوب و از گسترش این حرکت کمونیستی طرفدار مسکو در شبه جزیره عربستان جلوگیری نمود.

وقوع انقلاب ایران ابتدا راهبردهای منطقه‌ای دو ابرقدرت را دستخوش تغییر کرد و سپس باعث تغییراتی در راهبردهای جهانی آنها شد:

در رابطه با بلوک غرب، انقلاب اسلامی در کشور ژاندارم آمریکا در منطقه - یعنی کشوری که می‌بایست در مقابل حرکت‌های ضد غربی بایستد - اتفاق افتاده بود. بنابراین، بلافاصله یک خلاء آشکار قدرت در منطقه پدید آمد. ضمناً ایران به زودی پس از پیروزی انقلاب از پیمان سنتو خارج و باعث فروپاشی آن گردید و بدینوسیله بین پیمان‌های ناتو و سیتو فاصله افتاد.

انقلاب که در کنار چاه‌های نفتی منطقه اتفاق افتاده بود و این واقعیت اهمیت این رخداد را

مضاعف می‌کرد، به زودی در کشورهای منطقه - که مرکز مسلمانان و به‌ویژه شیعیان در جهان است - انعکاس یافت و هراس از وقوع تحولات مشابه ایران، جهان غرب و دولت‌های منطقه را فراگرفت.

در این شرایط، غرب و به ویژه آمریکا برای جلوگیری از گسترش حرکت‌های انقلابی به کشورهای دیگر و حفظ منافع بین‌المللی خود بهره‌گیری از راهبردها و روش‌های مختلفی را مورد توجه قرار داد.

آمریکا در پایان سال ۱۹۷۹ و در باقی مانده دوره ریاست جمهوری جیمی کارتر اعلام کرد که برای حفظ منافع خود یک «نیروی واکنش سریع» تشکیل می‌دهد، این امر به معنی روی آوردی مجدد آمریکا به مداخله مستقیم نظامی بود. (۱۵) سپس حجمی تمام نشدنی از فشارها و تحریم‌ها علیه ایران را آغاز کرد: محاصره اقتصادی، حمله نظامی نافرجام به طبرس، طراحی کودتای نوژه، تحریک عراق به آغاز جنگ و همراهی با این کشور در طول جنگ علیه ایران و نهایتاً «سیاست مهار ایران»، که این سیاست یا استراتژی در پنج ماه اول ریاست جمهوری بیل کلینتون از حزب دموکرات و با طراحی لابی اسرائیل - کمیته امور عمومی آمریکا اسرائیل (IPAC) - تدوین گردید. (۱۶)

آمریکا برای پرکردن خلاء موجود، همچنین تشکیل شورای همکاری خلیج فارس در سال ۱۹۸۱ را که ضمناً دلیل دیگر پیدایش آن مداخله نظامی روس‌ها در افغانستان و ترس کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس از محاصره شدن توسط کمونیست‌ها یا کشورهای وابسته به اتحاد شوروی به دلیل حضور روس‌ها در یمن جنوبی، اتیوپی، افغانستان و غیره بود، تشویق کرده و به تقویت بنیه نظامی این کشورها به ویژه عربستان پرداخت.

با به قدرت رسیدن میخائیل گورباچف به عنوان صدر هیأت رئیسه اتحاد شوروی در سال ۱۹۸۵ و اعلام دو سیاست پرسترویکا (بازسازی اقتصادی) و گلاسنوست (فضای باز سیاسی) و سپس فروپاشی بلوک شرق و اتحاد شوروی، آمریکا به این تصور که فروپاشی رقیب به معنی صلابت و حقانیت بلوک غرب می‌باشد، برای ورود جهان به یک نظام جهانی تک قطبی یا سلسله مراتبی به رهبری خود، به تکاپو افتاد.

اما با گذشت زمان دو مسأله چشم‌انداز اهداف راهبردی جهانی آمریکا را تیره کرد: یکی مقاومت مراکز قدرت دیگر جهانی مانند اتحادیه اروپایی، فدراسیون روسیه، چین و غیره و تلاش آنها برای پیدایش یک نظام چندقطبی (۱۷) و دیگری ادامه و شدت یافتن حرکت‌های رهایی‌بخش در منطقه نفت‌خیز خاورمیانه و خلیج فارس و تهدیدات فزاینده علیه رژیم اسرائیل از جانب فلسطینی‌ها به ویژه از زمان آغاز حملات انتحاری توسط آنها، دولت‌ها و ملت‌های خاورمیانه؛ تهدیدات و حرکت‌هایی که بازتاب انقلاب اسلامی در ایجاد آنها آشکار می‌باشد.

در این شرایط، با هر منشاء و هدفی - حملات ۲۰ شهریور ۱۳۸۰ (۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱) به برج‌های دوقلوی سازمان تجارت جهانی و پنتاگون در آمریکا صورت گرفت. جرج بوش رئیس جمهور آمریکا بهانه مناسبی به دست آورده بود تا با طرح و اجرای راهبرد «حمله پیشدستانه» و با بهره‌گیری از قدرت تکنولوژی به ویژه اتکا به نیروی هوایی برای پیشبرد مقاصد راهبردی خود کشورهای دشمن خود را مورد حمله قرار دهد.

دیدگاه نگارنده این است که راهبرد «حمله پیشدستانه» آمریکا بر مبنای دستیابی به چند هدف تنظیم گردیده است تا در نهایت بتواند هژمونی و سلطه جهانی آمریکا را تحقق بخشد:

۱- ایجاد امنیت برای رژیم صهیونیستی از طریق حضور در منطقه و کنترل گروه‌های ضد اسرائیلی در جهان عرب به ویژه فلسطین و لبنان و حائل شدن بین سوریه و ایران.

۲- مبارزه با انقلاب اسلامی ایران و بازتاب‌های منطقه‌ای و جهانی آن.

۳- کسب منافع حاصل از نفت عراق و کنترل بازار جهانی نفت.

۴- تغییر جغرافیای سیاسی منطقه به منظور کسب اهداف راهبردی خود.

۵- گسترش روزافزون حضور خود در مناطق اروپای شرقی، قفقاز، آسیای مرکزی و آسیای

جنوبی و فاصله انداختن بین قدرت‌هایی مانند فدراسیون روسیه، چین، هند و ایران، تا از شکل‌گیری هرگونه اتحاد احتمالی که مزاحم دستیابی آن کشور به اهداف جهانی‌اش باشد جلوگیری و از ایجاد «عصر آسیایی» ممانعت نموده و حتی در راستای فروپاشی ارضی کشورهای بزرگی مانند روسیه و چین که خطرات بزرگ و بالقوه‌ای در برابر اهداف جهانی آمریکا

هستند تلاش نماید. (۱۸)

در مورد بازتاب انقلاب اسلامی بر مسائل راهبردی اتحاد شوروی نیز می‌توان گفت با آغاز و سپس پیروزی انقلاب، امنیت داخلی و منافع جهانی این کشور تحت الشعاع قرار گرفت. فکر انقلابی علی‌رغم کنترل شدید سازمان‌های امنیتی از دیوارهای آهنین گذشت و بر جمهوری‌های مسلمان نشین اتحاد شوروی تأثیر کرد. به علاوه، انقلاب اسلامی با تغییر ایدئولوژی و ماهیت حرکت‌های انقلابی در جهان اسلام که بسیاری از آنها قبلاً کمونیستی بودند یا گرایش به شوروی داشتند، زیر پا و نفوذ بین‌المللی این کشور را خالی و تضعیف کرد و بدین‌گونه در دسته علل فروپاشی اتحاد شوروی قرار گرفت.

لئونید برژنف صدر هیأت رئیسه اتحاد شوروی به هنگام اشغال افغانستان توسط ارتش سرخ به گسترش امواج انقلابی در مرزهای جنوبی این کشور اشاره کرده بود. مقاومت سرسختانه مردم افغانستان در مقابل این هجوم نیز که جهاد با کفار خوانده می‌شد، به علاوه دلایل دیگر آن، با حمایت ایران و الهام از انقلاب اسلامی صورت گرفت و شکست روس‌ها در افغانستان در فروپاشی اتحاد شوروی تأثیر داشت.

فدراسیون روسیه اکنون برای پیشبرد اهداف جهانی خود از دو طریق تلاش می‌کند. از یک طرف سعی دارد جای پای در نهادهای اروپایی بدست آورده خود را اروپایی جا بیندازد؛ مانند پیمان سال ۲۰۰۲ این کشور با ناتو (۱۹+۱) که بر اساس آن روسیه به عنوان یک عضو غیرکامل فاقد حق رأی به رسمیت شناخته شد (۱۹) و این شاید هزینه‌ای بود که آمریکا به دلیل همکاری روسیه در دادن اجازه گسترش نیروهای امریکایی در آسیای مرکزی در مسأله حمله به طالبان و القاعده در افغانستان به این کشور پرداخت و از سوی دیگر سعی می‌کند با بهره‌گیری از همکاری دولت‌های دیگر از جمله چین، کشورهای اروپایی، ایران و غیره، گردآوری جمعی از یاران خود در اتحاد شوروی سابق و تلاش در سازمان‌های بین‌المللی با ادامه سیاست یکجانبه‌گرایی آمریکا مقابله کند.

ج - انقلاب اسلامی و طغیان‌ها و حرکت‌های انقلابی در جهان اسلام

مقایسه اوضاع و احوال اجتماعی سیاسی کنونی کشورهای اسلامی با وضعیت آنها در

آستانه پیروزی انقلاب اسلامی حکایت از یک تغییر آشکار در اکثر آنها دارد. اهمیت این امر در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس به دلیل موقعیت مهم جغرافیایی، وجود منابع غنی انرژی و اهمیت مسأله فلسطین مضاعف می‌شود.

به دنبال وقوع و پیروزی انقلاب اسلامی ایران یک فضای در حال گسترش اصولگرایی اسلامی سراسر جهان اسلام را فراگرفت؛ تعدادی از حرکت‌های اسلامی پدید آمدند و تعدادی دیگر که از قبل وجود داشته اما منفعل بودند، فعال و انقلابی گردیدند.

تأثیرپذیری این حرکت‌ها از انقلاب اسلامی ایران در بسیاری از نوشته‌ها، سخنرانی‌ها و بیانیه‌های رهبری این گروه‌ها مورد تأکید قرار گرفته است.

یکی از منابع (۲۰) درباره بازتاب انقلاب اسلامی بر حرکت‌های انقلابی در کشورهای عربی آورده است:

۱- در لبنان، که بیش از هر کشور دیگری تحت تأثیر انقلاب اسلامی قرار گرفته، جنبش‌های شیعی «امل»، «امل اسلامی» و «حزب‌الله» و گروه سنی «جنبش توحید اسلامی» تحت تأثیر مستقیم انقلاب اسلامی پدید آمده یا فعال گردیدند.

۲- در عراق، فعالیت «حزب الدعوة اسلامی» که از حمایت آیت‌الله سیدمحمد باقر صدر برخوردار بود در اثر وقوع انقلاب اسلامی شدت گرفت. به علاوه در سال ۱۳۶۱ «مجلس اعلای انقلاب اسلامی عراق» با هدف مبارزه با حکومت صدام حسین پدید آمد و نقش انقلاب اسلامی در این امر آشکار بود.

۳- در عربستان سعودی، وقوع انقلاب اسلامی انگیزه خوبی به اخوان المسلمین داد تا به رژیم سعودی حمله کنند. آنها چند ماه پس از پیروزی انقلاب ایران تحت رهبری جهیمان العتیبی مسجدالحرام را اشغال کردند. «سازمان انقلاب اسلامی در شبه جزیره عربستان» که گروهی شیعی بود و رهبری شورش‌های عاشورای ۱۹۷۹ در استان قطیف عربستان را بر عهده داشت نیز تحت تأثیر انقلاب اسلامی رشد نمود.

۴ و ۵- همچنین در بحرین، «جبهه اسلامی برای آزادی بحرین» که به گفته حکومت بحرین به یک کودتای نافرجام در ۱۹۸۱ دست زد و در کویت، یک جنبش اسلامی از جمله گروه

«حزب الله کویت» به وجود آمدند.

۶ و ۷- در دو کشور دیگر یعنی قطر و امارات عربی متحده، حرکت‌ها سازماندهی شده نبود ولی به شکل اعتراضات اجتماعی بروز کرد.

۸- در مصر، توسل به شیوه‌های قهرآمیز مبارزه گسترش یافت که نمونه آن ترور انور سادات در اکتبر ۱۹۸۱ توسط «سازمان الجهاد» بود. «جنبش اخوان المسلمین» مصر نیز در دوره سادات به دفاع از انقلاب اسلامی ایران پرداخت. همچنین تأثیر انقلاب ایران بر ناآرامی دانشگاه‌های این کشور و شهرهای قاهره، السیوط و الفيوم تأیید شده است.

۹- در الجزایر، «جبهه نجات اسلامی» پدید آمد و از موضوع آزادی‌های سیاسی که شاذلی بن جدید (به دلیل شرایط موجود) مشوق آن بود بهره گرفت.

۱۰- در تونس یک حرکت اسلامی تحت تأثیر مستقیم انقلاب ایران پدید آمد که مهمترین تجسم آن جنبش گرایش اسلامی بود که بعداً به جنبش نهضت تغییر نام داد.

۱۱- در مراکش نیز پس از پیروزی انقلاب اسلامی حرکت‌های اسلامی رشد نمود.

۱۲ و ۱۳- نهایتاً در سوریه و در میان فلسطینی‌ها نیز شاهد تأثیر بخشی انقلاب اسلامی بوده‌ایم. در سوریه، «اخوان المسلمین» تحت تأثیر انقلاب اسلامی فعالیت خود را گسترش داد، هرچند بعداً به دلیل گسترش روابط ایران و سوریه به انتقاد از ایران پرداخت. در میان فلسطینی‌ها، در حال حاضر دو گروه اصلی «جهاد اسلامی» و «سازمان مقاومت اسلامی» یا حماس حضور دارند که هر دو در سال‌های دهه ۱۹۸۰ بعد از پیروزی انقلاب اسلامی اعلام موجودیت کردند. در این میان، جهاد اسلامی آشکارا از انقلاب اسلامی دفاع می‌کند و خواستار الگو گرفتن فلسطینی‌ها از حرکت مردم ایران است. (۲۱)

انقلاب اسلامی به جز کشورهای عربی در سایر مناطق و کشورها از جمله آسیای جنوبی، آسیای مرکزی، قفقاز و ترکیه نیز بازتاب یافته است:

در افغانستان، به دلیل اشتراک فرهنگی و زبانی تأثیر بخشی انقلاب اسلامی حتی پیش از پیروزی این انقلاب آغاز شد و در مقاومت مردم در برابر کودتای کمونیستی طرفدار شوروی نمود یافت. پس از پیروزی انقلاب ایران و اشغال افغانستان توسط ارتش سرخ شوروی نیز

گروه‌های شیعه (هشت‌گانه) و سنی (هفت‌گانه) که اکثراً نام اسلام را حمل می‌کردند، یعنی مجاهدین افغانی، از انقلاب اسلامی الهام می‌گرفتند و بدون شک تأکید این گروه‌ها به اسلام تحت تأثیر این انقلاب صورت گرفته بود. (۲۲)

در پاکستان، پیروزی انقلاب ایران باعث ارتقای سطح فکری و بینش سیاسی نسل جوان شیعی و پیدایش «نهضت اجرای فقه جعفری» گردید که از افق مشابهی با انقلاب اسلامی برخوردار است. اکثر جمعیت اهل تسنن پاکستان نیز انقلاب اسلامی ایران را به دیده احترام می‌نگرند و خود را در جنبه فرقه‌هایی مانند «سپاه صحابه» گرفتار نکرده‌اند. در عین حال مسأله فرقه‌گرایی در پاکستان عاملی در جلوگیری از تأثیر بخشی بیشتر انقلاب اسلامی در این کشور بوده است. (۲۳)

در کشمیر، که آن را به دلایل فرهنگی تاریخی ایران صغیر خوانده‌اند نیز شعارهای انقلاب اسلامی در ناآرامی‌ها به چشم می‌خورد. به ویژه اهالی کشمیر آزاد شدیداً طرفدار انقلاب اسلامی‌اند. (۲۴)

در آسیای مرکزی از جمله در کشورهای تاجیکستان، ازبکستان و غیره حرکت‌هایی تحت تأثیر انقلاب اسلامی پدید آمدند، هرچند حضور چریک‌های وهابی ناشی از تأثیر بخشی حرکت طالبان نیز دیده شده است. (۲۵)

در قفقاز، چه قفقاز تحت حاکمیت روسیه یعنی جمهوری‌های مسلمان‌نشین این کشور مانند چچن، داغستان، بالکاریا و اوستیای شمالی - که سابقه مبارزه طولانی با روس‌ها داشته‌اند (۲۶) - و چه قفقاز جنوبی یعنی جمهوری آذربایجان نیز بازتاب انقلاب اسلامی وجود داشته است. در کشور اخیر این حرکت در حزب اسلامی جمهوری آذربایجان تجلی یافت.

و نهایتاً، ترکیه لائیک با پیروزی‌های پیاپی احزاب اسلام‌گرا - هرچند میانه‌رو - در انتخابات پارلمانی، در صورتی که این تحولات بتواند نظامیان را کنترل و محدود کند احتمالاً دچار یک دگردیسی سیاسی خواهد شد. (۲۷)

د- بازتاب انقلاب اسلامی بر سایر مسائل

به جز سه محور اساسی ذکر شده تأثیرات انقلاب اسلامی ایران در چند مسأله دیگر نیز هویدا بوده است که به طور مختصر اشاره می‌شود:

۱- دولت‌ها و نخبگان سیاسی در جهان اسلام - جو در حال گسترش اسلامگرایی که ناشی از وقوع انقلاب ایران بوده است بر دولت‌ها و نخبگان سیاسی در جهان اسلام تأثیر نهاده و در تغییر بعضی از حکومت‌ها و پیوند آنها با اسلام (مانند سودان و پاکستان)، ورود اسلامگرایان به پارلمان (مانند حزب‌الله لبنان و اخوان المسلمین اردن)، تغییر در ایده‌های شاهزادگان و خط‌مشی‌های سیاسی و بین‌المللی دولت‌ها (مانند عربستان سعودی) و تشکیل دولت توسط احزاب اسلامگرا (مانند ترکیه) نمود یافته است.

۲- سازمان‌های بین‌المللی - حضور و مواضع ایران انقلابی در سازمان‌های بین‌المللی مانند جنبش عدم تعهد، سازمان کنفرانس اسلامی، اوپک و غیره در تصمیمات و قطعنامه‌های صادره نقش داشته است. از جمله همکاری ایران و عربستان در اوپک در سال‌های اخیر باعث افزایش بهای جهانی نفت گردیده است. نقش و تأثیرگذاری ایران در برخی ارگان‌های وابسته به سازمان ملل متحد مانند سازمان علمی فرهنگی ملل متحد (یونسکو) نیز وجود داشته است.

۳- الهیات رهایی‌بخش در آمریکای لاتین - آمریکای لاتین به دلیل صدها میلیارد دلار بدهی خارجی و وابستگی اقتصادی و در نتیجه فقر شدید، از دهه ۱۹۶۰ شاهد پناه بردن مردم به کلیساها و سیاسی شدن کشیشان و ظهور انجمن‌های مسیحی بسیار که افکار سیاسی دارند بوده است. (۲۸) وقوع انقلاب اسلامی این حرکت را تشدید کرد. سوموزا دیکتاتور سرنگون شده نیکاراگوئه در انقلاب ۱۹۷۹ این کشور، ضمن تأکید بر نقش کشیشان در این انقلاب، به وجود ارتباط بین انقلابیان نیکاراگوئه و ایران اشاره نموده و گفته است کشیش‌هایی که در انقلاب نیکاراگوئه نقش داشتند پیش از پیروزی این انقلاب به ایران رفت و آمد می‌کردند و با امام خمینی ملاقات می‌نمودند. (۲۹) همچنین، فیدل کاسترو رهبر انقلاب کوبا، در مصاحبه با فری بتو که تحت عنوان فیدل کاسترو و مذهب چاپ شده است به وجود مسیحیت سیاسی شده در زمان حاضر تأکید می‌کند.

۴- چهره عمومی جوامع اسلامی - پس از پیروزی انقلاب اسلامی شاهد تغییرات قابل ذکری در چهره ظاهری جوامع در کشورهای اسلامی و رفتارهای عمومی آنها و حتی در میان مسلمانان در کشورهای غیراسلامی از قبیل گسترش حجاب اسلامی، گرایش بیشتر به شرکت در مراسم مذهبی و رعایت تکالیف دینی بوده‌ایم. این امر حتی در کشورهای دوردست آسیایی مانند اندونزی و مالزی و در اروپا و آمریکا نیز قابل رؤیت است.

۵- کنفرانس‌ها و مراکز پژوهشی - وقوع غیرمنتظره انقلاب اسلامی با ماهیت دینی و بازتاب‌های منطقه‌ای و جهانی آن باعث پیدایش مراکز پژوهشی و برگزاری همایش‌های متعدد برای شناخت انقلاب اسلامی، اسلام به‌ویژه تشیع و ایران گردیده و تاکنون برای این معرفی و شناخت هزاران اثر شامل کتاب، رساله دانشگاهی، مقاله و غیره به رشته تحریر درآمده است. به‌گونه‌ای که اشراف بر این حجم وسیع از نوشته‌ها کاری دشوار است و این امر برخی از نویسندگان را به دسته‌بندی این آثار ترغیب نموده است. (۳۰)

یادداشت‌ها:

- ۱- فرد هالیدی، «انقلاب و روابط بین‌الملل»، ترجمه مسعود اخوان کاظمی، فصلنامه انقلاب اسلامی، دانشگاه اصفهان، سال اول، پیش شماره سوم، پائیز ۱۳۷۸، صص ۳۴-۳۳.
- ۲- هانا آرنست در ابتدای کتاب «انقلاب» خود جنگ و انقلاب را دو مسأله اساسی دنیای ما خوانده و گفته است که سیمای قرن بیستم را جنگ‌ها و انقلاب‌ها رقم زده‌اند. به نظر وی در تاریخ مدون بشر باید به نقش خطیر این دو پدیده توجه نمود.
- ۳- هالیدی، پیشین، ص ۳۵.

4- Pitirim. A. Sorokin, "Fluctuations of Internal Disturbances", in: *Struggles in the State*, George Kelly & Clifford Brown (eds), (New York: Wiley, 1970), p. 147.

5- See Almond & Powell, *Comparative Politics: A Developmental Approach*, (Boston: LITTLE, BROWN and COMPANY: 1966), pp. 213-298.

مفهوم تمایز ساختاری در انقلاب اسلامی نیز مورد تأکید قرار گرفته است.

۶- به نظر وی، وجه عرفی و این جهانی به امور بخشیدن، به عبارت دیگر تفکیک دین از سیاست و ظهور یک قلمرو دنیوی با شأن و حیثیت خاص خود، مسلماً از عوامل بسیار مهم در بیدار انقلاب به شمار می‌رود. آرنت، پیشین، ص ۳۲.

۷- در این زمینه رجوع کنید به:

ندا اسکاجیول، «حکومت تحصیلدار (صاحب درآمد مستمر) و اسلام شیعی در انقلاب ایران»، ترجمه محسن امین‌زاده، رهیافت‌های نظری بر انقلاب اسلامی، گردآورنده عبدالوهاب فرانی، (قم: انتشارات معارف، ۱۳۷۹)، صص ۱۹۱-۱۸۵.

۸- میشل فوکو، «قدرت انضباطی و تابعیت»، قدرت، استیون لوکس (ویراستار)، ترجمه فرهنگ رجائی (تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۰)، ص ۳۴۰؛ محمدباقر خرمشاد، «فوکو و انقلاب اسلامی ایران، معنویت‌گرایی در سیاست»، پژوهشنامه متین، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، سال اول، شماره اول، زمستان ۱۳۷۷، صص ۲۱۶-۲۱۱.

اکبراحمد نیز از این زاویه به انقلاب اسلامی پرداخته و به علت اینکه نمی‌توان آن را تحلیل ساختاری کرد اولین انقلاب پست مدرن خوانده است. افرادی مانند منگل بیات هم انقلاب اسلامی را مبتنی بر شکل جدیدی از مدرنیته می‌دانند که با مدرنیته مبتنی بر عقلانیت محاسبه‌گر تفاوت دارد. سعید حجازیان، «تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر نظریات علوم اجتماعی»، فرانی، پیشین، ص ۳۲۱.

۹- حمیرا مشیرزاده، «نگرشی اجمالی به نظریه‌های انقلاب در علوم اجتماعی»، انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن (مجموعه مقالات)، (۲ جلد، قم: معاونت امور اساتید و دروس معارف اسلامی نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، ۱۳۷۴)، ج ۱، صص ۳۳-۳۴.

برای مطالعه مشروح مثال‌های مختلف نسل‌های فوق رجوع کنید به: مصطفی ملکوتیان، سیری در نظریه‌های انقلاب (تهران: قومس، ۱۳۷۶)، صفحات مختلف.

۱۰- اسکاجیول، پیشین، صص ۱۹۰-۱۸۹ و ۲۰۶-۲۰۵.

۱۱- مشیرزاده، پیشین، ص ۳۴.

12- Jack Goldstone, "Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory",

Annu. Rev. Polit Sci: 2001, 4: x-x Copyright 2001 by Annual Reviews.

۱۳- پس از شکست فرانسوی‌ها در دین بین فو در ۱۹۵۴ و کسب استقلال ویتنام شمالی و خروج فرانسوی‌ها از ویتنام، آمریکایی‌ها آرام‌آرام وارد ویتنام جنوبی شدند تا از طریق مبارزه نظامی و نبرد تبلیغاتی که نبرد روانی علیه قلب‌ها و اذهان ویتنامی‌ها نام گرفت، از سلطه کمونیست‌ها بر ویتنام جنوبی و شبه جزیره هند و چین جلوگیری نموده و از گسترش نفوذ رقبای کمونیست خود در این منطقه ممانعت

نمایند. اما همراهی مردم با مبارزان ویتنامی و همراهی دولت‌های شوروی و چین با آنها آمریکایی‌ها را با شکستی تلخ مواجه ساخت. آنان هرچند حدود ۹۰۰/۰۰۰ نفر از مردم ویتنام جنوبی، ۴۰۰/۰۰۰ نفر از مردم ویتنام شمالی و صدها هزار نفر از مردم در کامبوج و لائوس را به قتل رساندند، اما خود نیز علاوه بر خسارات مادی زیاد، حدود ۵۱/۰۰۰ نفر کشته دادند و نهایتاً تن به شکستی تعیین کننده در مسیر تحولات بعدی دادند.

برای مطالعه جنگ ویتنام به ویژه روش‌های تبلیغاتی آمریکا در این جنگ رجوع کنید به: رابرت. دبلیو. چندلر، *یورش‌های تبلیغاتی آمریکا در جنگ ویتنام*، ترجمه مصطفی ملکوتیان، (تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران، ۱۳۷۲)، صفحات مختلف.

۱۴- در مجموع از سال ۱۹۵۰ تا زمان سقوط شاه، ایران قراردادهای خرید تجهیزات و خدمات نظامی به ارزش حدود ۲۰ میلیارد دلار با آمریکا امضا کرده بود. البته خریدهای گرانقیمت و پیشرفته بیشتر به بعد از گران شدن قیمت نفت برمی‌گردد. طبق گزارش کمیته خارجی سنای آمریکا، بودجه دفاعی ایران از ۸۸۰ میلیون دلار در سال ۱۳۴۹ (۱۹۷۰) به ۳/۶۸۰ میلیون دلار در سال ۱۳۵۳ (۱۹۷۴) و ۹/۴۰۰ میلیون دلار در سال ۱۳۵۶ (۱۹۷۷) جهش نمود.

Shahin Mossavar Rahmani, *The Iranian Revolution and its Theoretical Implications*, (Ann Arbor: U.M.I. 1989), pp. 110-111.

به نوشته یکی دیگر از منابع، ایران در سال‌های ۱۹۷۲ تا ۱۹۷۶ به ترتیب: ۵۱۹/۱، ۲۱۵۷/۴، ۴۳۷۳/۲، ۲۰۲۱ و ۱۴۵۸/۷ میلیون دلار از آمریکا اسلحه خرید.

ابراهیم سنجر، *نفوذ آمریکا در ایران* (تهران: بی‌نا، ۱۳۶۸)، ص ۱۱۸.

۱۵- در این رابطه، کارتر در سال ۱۹۸۰ در پیامی به کنگره چنین گفت: «هر اقدامی از سوی هر قدرت خارجی برای دستیابی و کنترل منطقه خلیج فارس، به عنوان حمله به منافع حیاتی آمریکا به شمار آمده و چنین حمله‌ای با هر وسیله لازمی، از جمله نیروی نظامی، دفع خواهد شد.»

دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، *مجموعه مقالات سمینار بررسی خلیج فارس*، (تهران: وزارت خارجه، ۱۳۶۸)، ص ۸۱.

۱۶- در حمله نظامی آمریکا به طیس ۱۱۸ آمریکایی مجهز به شش فروند هواپیما، هشت فروند هلی‌کوپتر و مسلسل‌های دستی و موتور سیکلت شرکت داشتند. در این واقعه هشت آمریکایی کشته شدند که با تلاش بورگه و ویلاون، که به وکلای فرانسوی مشهور بودند و مرتب با قطب‌زاده تماس داشتند، به آمریکا منتقل شدند.

چارلی بکویت، *نیروی دلتا*، ترجمه رضا فاضل زرنندی (تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۵)، صص ۱۴۱-۱۰۳.

یوسف مازندی. ایران ابرقدرت قرن ۲۱؟، به کوشش عبدالرضا هوشنگ مهدوی (تهران: البرز، ۱۳۷۳)، صص ۱۶-۱۳.

همچنین برای ملاحظه نقش آمریکا در طرح ریزی کودتای نوژه رجوع کنید به:

کودتای نوژه (تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی وزارت خارجه، ۱۳۶۸)، صفحات ۳۷ و ۱۰۸ و ۱۱۵؛ به علاوه برای مطالعه نقش آمریکا در آغاز جنگ عراق علیه ایران رجوع کنید به:

۱- منوچهر محمدی. «علل و عوامل بروز جنگ تحمیلی»، جنگ تحمیلی (مجموعه مقالات) (تهران: دانشکده فرماندهی و ستاد، ۱۳۷۳)، صفحات ۹ و ۱۵۱.

۲- مجید مختاری، «تجزیه و تحلیل مقطع زمینه‌سازی جنگ ایران و عراق»، جنگ تحمیلی، پیشین، صص ۱۰۲.

۳- «روابط پنهانی ایالات متحده و عربستان سعودی: اسلحه، نفت، عراق، ایران»، ترجمه بهمن همایون، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، سال هفتم، شماره ۷۲-۷۱، مرداد و شهریور ۱۳۷۲، صص ۶۴-۷۱. همچنین برای ملاحظه سیاست مهار ایران و محدودیت‌ها و نتایج آن رجوع کنید به:

۱- مجتبی امیری، «ایران و آمریکا، نگاهی دیگر»، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۹۵-۹۶، سال ۱۳۷۴.

۲- ابراهیم منقی، «دستورالعمل اجرایی کلینتون: مهار ایران یا به دلیلی دیگر؟»، راهبرد، شماره ۶، بهار ۱۳۷۴.

۳- «بررسی روابط ایران و ایالات متحده آمریکا: سیاست مهار دو جانبه و پیامدهایش»، گزارش ویژه مرکز تحقیقات کنگره آمریکا، مجله سیاست خارجی، سال ۹، شماره ۱، ۱۳۷۴.

۴- ابراهیم منقی، «محدودیت‌های آمریکا در روند دستیابی ایران به تکنولوژی پیشرفته» مجله سیاست دفاعی، سال اول، شماره ۳ و ۴.

۱۷- این تلاش‌ها در سال‌های گذشته بارها خود را در سخنرانی‌ها و ملاقات‌های سران کشورها از جمله سران روسیه - چین، برخی از اعضای ذی‌نفوذ اتحادیه اروپایی و یا به شکل انعقاد برخی توافقنامه‌ها بین دولت‌های آسیایی یا اروپایی نشان داده است.

۱۸- برخی دیدگاه‌ها عقیده دارند که هدف نهایی آمریکا از گسترش حضورش در منطقه کشور چین می‌باشد. به علاوه در غرب و به ویژه در آمریکا گاهی این ندا شنیده می‌شود که روسیه نه دوست ماست نه برادر ما؛ یا این ندا که روسیه در نهایت باید به ۵۰ کشور تقسیم گردد.

۱۹- برای ملاحظه میزان قدرت روسیه در پیمان ۲۸ می ۲۰۰۲ میان ناتو و روسیه رجوع کنید به:

Michael Wines, "Accord is Near on Giving Russia a Limited Role in

NATO", *New York Times*, April 23, 2002.

۲۰. حمید احمدی، «انقلاب اسلامی ایران و جنبش‌های اسلامی در خاورمیانه عربی»، مجموعه مقالات پیرامون جهان سوم، به کوشش حاتم قادری (تهران: سفیر، ۱۳۶۹)، صص ۱۱۷-۱۵۵.

۲۱. در مورد تأثیرات سریع و اولیه پیروزی انقلاب اسلامی بر حرکت مردم فلسطین روزنامه القیس در اواخر سال ۱۳۵۸ گزارش داد که صدها تظاهرکننده در شهرهای غرب اسرائیل و نوار غزه با شعارهای الله اکبر به مکان‌های فروش مشروبات الکلی و سینماها حمله کردند. همچنین در اثنای یک مسابقه فوتبال تماشاچیان به هنگام شعاردهی علیه دسته اسرائیلی شرکت کننده شعار خمینی خمینی می‌دادند. روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۵۸/۱۲/۸.

در زمینه الهام‌گیری فلسطینی‌ها از انقلاب ایران، یکی از اعضای رهبری سازمان جهاد اسلامی فلسطین در مصاحبه‌ای چنین گفت: پیروزی اسلام در ایران ما را مقاوم‌تر می‌سازد. ما در بیانیه‌ها و نشریات خود بر محور تهران - قدس تأکید کردیم؛ محوری که به زودی آمریکا و اسرائیل را از منطقه بیرون خواهد کرد. وی ادامه می‌دهد که ترور افسر امنیتی اسرائیل به نام روزنتال به عنوان هدیه‌ای به روح شهدای مکه انجام شد تا بر همبستگی مبارزات مردم فلسطین و ایران تأکید کنیم. کیهان، ۱۳۶۶/۱۲/۱۰.

۲۲. نگاهی به نشریات و کتاب‌های مجاهدین افغانی در دوره موردنظر این گفته را تأیید می‌کند. از جمله رجوع کنید به شماره‌های مختلف مجله حبل‌الله که تحت عنوان ارگان نشرانی سیدجمال‌الدین حسینی در سال‌های مورد نظر منتشر می‌گشت.

۲۳. شیعیان بیشتر در مناطق شمالی پاکستان ساکن‌اند یعنی در مرز سه کشور هند، چین و افغانستان. علامه سید عارف حسین حسینی که در سال ۱۳۶۳ به رهبری نهضت اجرای فقه جعفری رسید و در نهایت به شهادت رسید می‌گفت: موضوع پذیرش رهبری امام خمینی در جهان اسلام یک ضرورت است. به علاوه تأکید می‌کرد که ما به آمریکا اجازه نمی‌دهیم از پایگاه‌هایش در پاکستان علیه ایران استفاده کند. همچنین، اهل سنت پاکستان به دو گروه بریلوی و دیوبندی تقسیم می‌شوند که حدود ۸۰٪ آنان به دلیل گرایشات اعتقادی و سیاسی نقطه نظرات نزدیکی با ایران دارند. موارد متعدد از جمله حضور غلام اسحاق خان رئیس جمهور پاکستان در مراسم تشییع پیکر امام خمینی (ره) در خرداد ۱۳۶۸ و قبل از آن استقبال کم‌نظیر از حضور ریاست جمهوری ایران در پاکستان، بزرگداشت سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی و روز قدس در پاکستان گویای بازتاب و تأثیربخشی انقلاب اسلامی در پاکستان بوده است. حتی ضیاء‌الحق حاکم نظامی پاکستان اعلام نموده بود که هدفش حاکمیت بخشی به فقه حنفی در کشور است. علی‌رغم این امر، فرقه‌گرایی تاکنون از چهره‌های بارز صحنه سیاسی پاکستان بوده است. برای

- مطالعه فرقه‌گرایی در پاکستان و نقش منفی آن بر تأثیر بخشی بیشتر انقلاب ایران بر این کشور رجوع کنید به:
- ۱- سید کمال حاج سیدجوادی، فهرستواره ایرادات و شبهات علیه شیعیان در هند و پاکستان (تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران، ۱۳۷۷)، صفحات مختلف.
 - ۲- علی مرتضی زبیدی، ریشه‌یابی علل تفرقه‌گرایی در پاکستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی (قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، بی‌تا)، صفحات مختلف.
 - ۳- سیدرضا صالحی امیری، کالبدشکافی فرقه‌گرایی در پاکستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی (تهران: دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۸۰-۱۳۷۹)، صفحات مختلف.
 - ۲۴- کیهان، ۱۳۷۰/۳/۲۶.
 - ۲۵- عبدالوهاب فراتی (گردآورنده)، انقلاب اسلامی و بازتاب آن (قم: نگاه نو، ۱۳۸۱)، صص ۸۹-۹۲.
 - چالش سیاسی - مذهبی در حاشیه خزر، (چریک‌های وهابی امنیت آسیای مرکزی و قفقاز را تهدید می‌کنند)، آفتاب امروز، ۱۳۷۸/۶/۱۷، ص ۱۰.
 - ۲۶- در این زمینه رجوع کنید به: م. گامر و دیگران، باروی شمال قفقاز، دو قرن مبارزه مسلمانان قفقاز، ترجمه سید غلامرضا نهامی (تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۷)، صفحات مختلف.
 - ۲۷- تأثیر بخشی انقلاب اسلامی بر کشور ترکیه از زمان پیروزی انقلاب دیده شده است. ژنرال کنعان اورن هدف از کودتای ۱۲ سپتامبر ۱۹۸۰ در ترکیه را متوقف کردن روند رو به گسترش اسلام‌گرایی دانست و گفت اگر این آتش به موقع خاموش نشود ممکن است سراسر کشور را فراگیرد. ارتش ترکیه در مقابل پیروزی حزب اسلام‌گرایی رفاه به رهبری نجم‌الدین اربکان نیز ایستاد و نهایتاً دادگاه عالی ترکیه آن را منحل کرد. اکنون مجدداً اسلام‌گرایان قادر شده‌اند در قالب حزب «عدالت و توسعه» به رهبری اردوغان تشکیل دولت دهند.
 - گروه‌های اسلام‌گرا تاکنون خط مشی‌های متفاوتی را از خود در ترکیه نشان داده‌اند. برای مطالعه اندیشه‌های فتح‌الله گولن و دیدگاه گروه‌های اسلام‌گرای دیگر نسبت به آن رجوع کنید به: بولنت ارس و عمر کاها، «جنبش اسلام لیبرالی در ترکیه: اندیشه‌های فتح‌الله گولن». ترجمه سید اسدالله اطهری، فصلنامه مطالعات خاورمیانه، سال نهم، شماره ۴، شماره مسلسل ۳۲، زمستان ۱۳۸۱، صص ۵۹-۸۲.
 - ۲۸- برای مطالعه ویژگی‌ها و دیدگاه‌های برخی از نئوربیین‌های الهیات رهابی بخش رجوع کنید به: عباس منوچهری، نظریه‌های انقلاب (تهران: سمت، ۱۳۸۰)، صص ۳۲-۳۴: کیسای شورشی. ترجمه جواد یوسفیان (تهران: نشر نی، ۱۳۶۸)، مقالات مختلف.

29- Anastasio Somoza, as told to Jack Cox, *Nicaragua Betrayed* (Blemont: Western Island Publishers, 1980), pp. 23-26 & 91-93.

۳۰. از جمله این دسته‌بندی‌ها را می‌توان در نوشته‌های زیر مشاهده کرد:

۱- صادق زیباکلام، مقدمه‌ای بر انقلاب اسلامی (تهران: روزنه، ۱۳۷۸).

۲- حمیرا مشیرزاده، «نگاهی به رهیافت‌های مختلف در مطالعه انقلاب اسلامی ایران»، راهبرد، شماره ۹، بهار ۱۳۷۵.

